

Тема. Становлення та консолідація української нації.

Повсякденне життя українців

Мета: охарактеризувати побут та повсякденне життя українців у другій половині XIX ст., а також дати узагальнюючу характеристику процесу становлення та консолідації української нації; розвивати в учнів навички самостійної роботи, вміння аналізувати й систематизувати матеріал, робити висновки й порівняння, висловлювати свою точку зору; виховувати в учнів естетичні смаки та уподобання.

Основні поняття: нація, українська нація, побут, повсякденне життя.

Обладнання: роздавальні картки з текстовими та джерелами інформації.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Психологічне налаштування

II . Актуалізація опорних знань учнів

Завдання

1. Назвіть і покажіть на карті історико-географічні регіони України.
2. Чи мала Україна власну державність? До складу яких держав входили названі вами регіони України у другій половині XIX ст.?
3. Як розвивалася економіка українських земель в даний період?
4. Чи розвивався на українських землях суспільно-політичний і національно-визвольний рух?
5. Чи можна стверджувати, що в другій половині XIX ст. відбувався процес становлення й консолідації української нації? Свою думку доведіть.

III . Мотивація навчальної діяльності

3.1 Очікування

3.2 Робота над поняттям

Нація — це форма спільноти людей, яка виникає історично і формується на певній території під час спільній діяльності у процесі злиття, консолідації населення завдяки створенню єдиної мови, культури, традицій, обрядів.

У ч и т е л ь. Але у світовій суспільній думці немає одностайності у визначенні поняття «нація». Одні вчені визначальною ознакою нації вважають «національний дух», «національну самосвідомість», «національний характер», що сформувалися на ґрунті спільної долі, другі — трактують націю як «несвідому психічну спільність», треті — зводять націю до спільноти людей, котрі однаково мислять. Існують географічні, біологічні, психологічні тлумачення нації. Тому правильним буде твердження про те, що, визначаючи поняття «нація», слід органічно поєднувати та враховувати і соціально-економічні, й етнічні, і соціокультурні, і духовні

фактори. Націю можна трактувати як спільноту людей, що формується завдяки єдності таких засад.

- По-перше, територіальних: кожна нація має свою територію, «життєвий простір».
- По-друге, етнічних: нація формується, як правило, з людей одного етнічного складу. Етнічні ознаки — це самосвідомість, мова, усвідомлення спільності походження, єдиної історії, традицій.
- По-третє, економічних: спільність господарських зв'язків консолідує людей, пов'язує єдиною справою, сподіванням на позитивні результати.
- По-четверте, загальнокультурних: мови, традицій, звичаїв, обрядів, що передаються від покоління до покоління, з уст в уста. Немає мови — немає і нації. Нація також згасає, якщо втрачається її культура, порушуються традиції, нехтуються звичаї, забувається історія.
- По-п'яте, психологічних: нація має спільні риси психічного складу, які формуються в процесі спільного життя, діяльності, спілкування.

Завдання учням

- Виходячи з факторів, завдяки яким відбувається формування нації, наприкінці уроку ви повинні довести, що в другій половині XIX ст. відбувається становлення й консолідація української нації.

IV. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

Метод «Акваріум». Робота в групах

Кожна група опрацьовує текст, на основі якого повинні визначити чинники формування української нації, про які йде мова в тексті. (Групи по черзі займають місце в центрі класу і там дві хвилини обговорюють своє завдання і роблять висновок.)

По ходу відповідей груп потрібно скласти узагальнюючу таблицю

«Основні чинники формування української нації у другій половині XIX ст.».

Тексти для опрацювання учнями

1-а група

Процес становлення й консолідації української нації на етнічній основі значно прискорився внаслідок буржуазної революції 1848–1849 рр. на західноукраїнських землях та буржуазних реформ 1860–1870 рр. на решті території України. На середину XIX ст. ця більша частина українських земель, трохи пізніше названа вченими Наддніпрянською Україною, становила ту компактну територіальну цілісність, яка звичайно є першоосновою існування

будь-якої народності й тим більше — нації. Саме Наддніпрянській Україні об'єктивно судилося відіграти визначальну роль у процесі становлення та консолідації української нації. Як свій історичний, політичний і культурний центр цю територію розглядало й відокремлене від неї державним кордоном українське населення Західної України.

Процеси утвердження капіталістичних відносин у господарстві України і налагодження повного мовного порозуміння між усіма українцями, де б вони не мешкали — на просторах від Воронежчини і Луганщини на сході до Львівщини і Волині на заході, від Запорожжя й Одещини на півдні до Житомирщини і Сумщини на півночі, — посилювали об'єктивну тенденцію до возз'єднання всіх українських земель у соборну, суверенну національну державу. В об'єктивному процесі формування нації брав участь весь український етнос на всій території його споконвічного проживання.

2-а група

Становлення й консолідація української нації супроводжувалися зростанням чисельності населення України на всій її території. Це відбувалося як за рахунок природного приросту, так і внаслідок переселення великих мас вільнонайманих робітників з різних губерній європейської Росії. Так, населення земель, що перебували у складі Російської імперії, з 1863 по 1897 р. зросло з 13,4 млн до 23,4 млн чоловік. Приблизно у той же період із 3,9 млн до 5,9 млн. зросла й чисельність жителів західноукраїнських земель. Три чверті з них становили українці, незважаючи на те, що кілька сотень тисяч їх емігрувало в пошуках роботи до США, Канади, Бразилії та Аргентини.

Мало місце регулярне щорічне відхідництво на заробітки до Російської імперії (з поверненням згодом до рідних домівок) тисяч трудящих західноукраїнських земель,

що зближало їх, а також їхні родини з населенням Наддніпрянської України. Отже, почуття етнічної спільності всього українського народу зростало і зміцнювалося у свідомості широких мас українців по обидві сторони російсько-австрійського кордону.

3-я група

На Наддніпрянській же Україні завдяки бурхливому пореформеному промисловому розвитку робітничий клас перетворився на могутню соціальну силу. Поповнення його лав відбувалося тут за рахунок не тільки місцевого, а й прибулого (здебільшого з російських губерній) пролетаризованого населення. За даними Всеросійського перепису 1897 р., з 1,5 млн робітників України понад чотири п'ятих були місцевими уродженцями, більш ніж половина з них визнавали рідною мовою українську.

Помітне місце в економіці України та соціальній структурі її народонаселення посідав клас буржуазії. За матеріалами того ж перепису, понад 100 тис. осіб (без членів сімей), які володіли українською мовою, жили за рахунок прибутків від капіталу, нерухомого майна, займалися торгівлею. Представникам

промислово-торговельної буржуазії українського походження належали заводи і фабрики, шахти, копальні тощо. Капіталістами-мільйонерами на кінець XIX ст. стали родини Терещенків, Харитоненків, Симиренків, Яхненків, Римаренків, Демченків, Алчевських. У кам'яновугільній і залізобудівній промисловості хазяйнували такі можновладні підприємці, як Арандаренко, Голуб, Кривко, Панченко, брати Рутченки, Іщенко та ін.

4-а група

Із розвитком капіталізму в складі української нації дедалі зростала питома вага інтелігенції, суспільно-консолідуюче значення якої також збільшувалося. Демократична частина інтелігенції відбивала інтереси широких народних мас і виступала проти будь-якого гніту (в тому числі національного).

За ініціативою демократичної інтелігенції у побут народних мас по обидва боки державного кордону увійшло щорічне святкування роковин народження і смерті Тараса Шевченка, поетична творчість якого, глибоко національна за формою і змістом, спонукала їх боротися за своє соціальне та національне визволення. Позитивно впливав на процес консолідації української нації й інтерес до історичного минулого українського народу, що значно збільшився.

Історія України сприймалася людьми як рідне, близьке, єдине ціле — незалежно від того, по який бік кордону вони жили. Усвідомленням цієї єдності стали започатковані у 90-х роках XIX ст. у Львові капітальні узагальнюючі праці Михайла Грушевського «Історія України — Руси» та «Джерела до історії України — Руси».

Національному піднесенню українського народу активно сприяла й періодична преса (журнали «Основа», «Киевская Старина» на Східній Україні та «Молот», «Друг», «Житє і Слово» — на Західній).

5-а група

Узагалі, все суспільно-політичне і культурне життя України другої половини XIX ст. свідчило про зростання національної самосвідомості, яке, з одного боку, було одним із проявів інтенсифікації процесу становлення української нації, а з другого, й саме впливало на цей процес у сфері такої важливої ознаки будь-якої нації, як спільність її психічного складу, національного характеру.

Якщо в першій половині XIX ст. лише окремі представники демократичної інтелігенції час від часу виявляли інтерес до українського фольклору, то у другій половині століття найширші кола прогресивної громадськості почали вивчати й популяризувати зразки усної творчості та звичаї українського народу.

Вірш Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна», покладений на музику, став одним із національних гімнів українського народу. З-поміж кількох музичних варіантів твору найбільшого поширення набув той, що написав Михайло Вербицький. Гімн перейнятий

ідеями українського національного відродження, оспівуванням боротьби за це «святее діло», героїзацією козацького минулого України. Правлячі кола Російської та Австро-Угорської імперій забороняли друкувати й виконувати твір

Чубинського — Вербицького, але це ще більше сприяло його популярності на Україні.

Утвердженню національної свідомості в масах сприяли також покладені на музику Миколою Лисенком, Миколою Аркасом, Дмитром Січинським поезії «Заповіт» Тараса Шевченка, «Не пора...» Івана Франка, «Я русин бил, есть і буду» Олександра Духновича та ін. Патріотичні мотиви тісно перепліталися з гуманістичними у «Молитві за Україну» Лисенка, яка утверджувала загальнолюдські ідеали волі, освіти, любові до рідного краю.

6-а група

Цементуючою силою єдності національної культури виступала українська мова. Саме у розглядуваний період вона формувалася як літературна.

Серйозним чинником її розвитку стала поява численних мовознавчих праць та навчальних посібників з історії та граматики української мови, що належали перу видатних учених, які проживали у Східній Україні, — Олександра Потебні, Павла Житецького, Агатангела Кримського. Ряд граматик української мови, двомовних перекладних словників (українсько-німецьких та німецько-українських) протягом другої половини XIX ст. було видано на західноукраїнських землях.

Першорядну роль у розвитку тут українського мовознавства відіграли праці Івана Франка, Кирила Студинського, Михайла Возняка, започаткована їхніми зусиллями багатотомна книжкова серія «Пам'ятки українсько-руської мови та архітектури».

Розвитку української літературної мови, засвоєнню її словникового фонду не лише освіченими верствами суспільства, а й широкими масами сприяла класична художня література. Легально чи напівлегально видані як у Східній, так і Західній Україні твори Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького, Лесі Українки, Павла Грабовського, Івана Франка, Ольги Кобилянської, Юрія Федьковича ставали не тільки основоположним надбанням української культури, а й найдієвішим чинником формування загальнонаціональної літературної мови. Дедалі зростав авторитет Шевченкового слова. Діалектно роздроблена українська мова ставала єдиним цілим, зрозумілим на всій території України.

7-а група

Формування капіталістичної промисловості — основи економічного життя української нації. Господарські зв'язки у суспільстві ведуть свій родовід із далеких часів, але їхнє значення в період становлення нації незмірно зростає. Саме економічне (господарське) життя нації, не відокремлюючи її від інших народів, найбільше сприяє її згуртуванню як певної історичної спільності людей.

Розвиток економіки України на основі ринкових (капіталістичних) відносин, що розвинулися під впливом соціально-економічних та державно-політичних реформ, здійснених на всій території Російської імперії в 60–70-х роках XIX ст.,

стимулював і процес консолідації української нації. Цей процес супроводжувався завершенням промислового перевороту, тобто остаточним переходом від мануфактури до машинної індустрії, найхарактернішими ознаками якої є застосування у виробництві парових двигунів, електричної енергії, систем машин і верстатів. Великі капіталістичні підприємства — заводи і фабрики — для підвищення продуктивності праці почали застосовувати досягнення тодішньої науки і техніки.

Економічний розвиток Наддніпрянської України визначали насамперед галузі важкої промисловості — вугільна, залізорудна, металургійна. Завдяки інтенсивному розвитку Донецько-Криворізького вугільно-залізорудного басейну Україна перетворилася на головну вугільно-металургійну базу Російської імперії.

Одне з перших місць посіли українські губернії і за насиченістю залізницями. Зростало господарське значення водного транспорту. З розвитком капіталістичної промисловості зростали й міста України. Лише тих, що мали офіційний статус міста, наприкінці XIX ст. налічувалось 130. Фактично ж справжніми містами за чисельністю та характером діяльності населення були й такі промислові селища, як Юзівка, Кам'янське, Кривий Ріг, Нікополь та ін. Кожне з чотирьох міст — Одеса, Київ, Харків і Катеринослав — мало населення понад 100 тис. чоловік.

Робота з таблицею

«Основні чинники формування української нації у др. пол. XIX ст.»

- Наявність території споконвічного проживання українців.
- Наявність історичного центру у становленні й консолідації української нації — Наддніпрянської України
- Посилення тенденції до возз'єднання всіх українських земель у соборну, суверену національну державу.
- Зростання чисельності населення України на всій території.
- Зростає вплив української інтелігенції, яка відіграє суспільно-консолідуючу роль у становленні української нації.
- Зростання інтересу до історичного минулого українського народу.
- Зростання національної самосвідомості.
- Вивчення й популяризація усної творчості та звичаїв українського народу
- Формування української загальнонаціональної літературної мови.
- Формування капіталістичної промисловості — основи економічного життя української нації

Повідомлення учнів або презентацій (на вибір).

- «Пісенний побут українців другої половини XIX століття».
- «Декоративно-ужиткове мистецтво».
- «Побут народних мас».

Завдання

1. Поміркуйте, чому саме фольклор привертав увагу діячів українського національного руху. Свою думку аргументуйте.
2. Що традиційного збереглося у побуті та повсякденному житті українців?
3. А що з'явилося нового внаслідок розвитку капіталістичного суспільства?
4. Як ви вважаєте, який вплив мала усна народна творчість, розвиток культури, звичаї та традиції українського народу на формування та консолідацію української нації?

Метод «Мозковий штурм»

Висловіть свої думки з приводу того, які перешкоди існували у другій половині XIX ст. на шляху до консолідації української нації.

Головна умова чіткість.

Усі думки записуються на дошці. Потім робиться узагальнюючий висновок і записують основні.

«Перешкоди на шляху до формування української нації» наприклад :

- Відсутність власної державності.
- Поділ території України між двома державами — Російською та Австро-Угорською імперіями, що ускладнювало зв'язки між українськими землями.
- Економічне, соціальне й національне гноблення українського народу з боку цих держав.
- Антиукраїнська культурно-освітня політика з боку російського та австрійського урядів.
- Національна ідея ще не опанувала усі верстви українського населення

V. Узагальнення та систематизація знань

Дайте відповідь на запитання, що прозвучало на початку уроку. Доведіть, чи були в Україні у другій половині XIX ст. територіальні, етнічні, економічні, загальнокультурні та психологічні засади для становлення та консолідації української нації.

Завдання

- Порівняйте прояви і шляхи консолідації української нації з аналогічними процесами, які відбувалися в Італії та Німеччині в даний період.

Висновок. Отже, на кінець XIX ст. процес становлення і консолідації української нації був ще не завершеним. Масова національна самосвідомість ще не була притаманна ні буржуазії, ні пролетаріату — головним класам капіталістичного суспільства. Затуркані властями обох панівних імперій, здебільшого не тільки малоосвічені, а й просто неписьменні селяни, що становили тоді переважну

більшість населення України, хоч і не цурались рідної мови, але часто не розуміли національних ідей.

Тільки розгортання масового загальнодемократичного визвольного руху могло ефективно стимулювати масовий український національний рух в усіх його формах, що, зрештою, позитивно вплинуло на процес утвердження масової національної самосвідомості, а з ним і на становлення української нації.

Попереду ще була боротьба мас за утвердження рідної мови в суспільно-політичному і культурному житті, за возз'єднання всіх українських земель в єдиній соборній державі, визволення господарства від колоніального гніту, усунення перешкод на шляху розвитку національної культури.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Повторити матеріал теми, підготуватися до уроку узагальнення та систематизації знань.